

ЖУРНАЛІСТ ЯК МОВЛЕННЄВА ОСОБИСТІТЬ

Простежується взаємозв'язок, збереження традицій і розвиток новацій у підходах до завдань журналістики від Івана Франка через сто років до сучасних теоретиків і практиків медіазнавства Львівського університету. Аналізуються недоліки сучасної практики, спричинені ігноруванням традицій і захопленням сумнівними модними тенденціями, а також мовна ситуація в аспекті її українськості і чистоти мовлення.

Ключові слова: інформаційний простір, пресова культура, мовна агресія, медіазнавство, рідне слово.

Олеся Жук

Журналист как языковая личность

Прослеживается взаимосвязь, сохранение традиций и развитие инноваций в подходах к задачам журналистики от Ивана Франко сквозь столетие к современным теоретикам и практикам медиаведения Львовского университета. Анализируются недостатки современной практики, причиной которых является игнорирование традиций и увлечение сомнительными модными тенденциями, а также языковая ситуация в аспекте её украинскости и чистоты речи.

Ключевые слова: информационное пространство, культура речи, языковая агрессия, медиаведение, родное слово.

Olesia Zhuk

Journalist as a Speech Personality

There is an interconnection, continuity between the traditions and innovations in the journalist approaches throughout centuries from Ivan Franko to contemporary theorists and practitioners of media studies at Lviv University. The author analyzes the imperfections of contemporary journalist practice, caused by ignoring traditions and abusing fashionable trends, as well as linguistic situation as respects of its Ukrainian nature and purity of speech.

Key words: information space, press culture, language aggression, media-studies, mother tongue.

Звичайно, ця школа починається з Івана Франка, якого впевнено можна назвати неперевершеним практиком і теоретиком журналістської праці. О. Сербенська у книзі „Мовний світ Івана Франка” цитує працю акад. М. Возняка „Велетень думки і праці”: „Публіцист із Франка незвичайної сили, з неабияким літературним талантом. Він завжди намагався в своїх публіцистичних статтях якнайбільше наблизитись до наукової правди... Публіцистичні речі Франка написані живо, яскраво, з дотепом, часто гостро й ущипливо” [10, с. 149]. Величезна газетно-публіцистична спадщина І. Франка невіддільна від спадщини художньої, і їм, очевидно, ще не скоро буде дана всебічна оцінка. Проте навіть за матеріалами зазначеної праці О. Сербенської, а також за статтю В. Здороваги „Іван Франко й українська публіцистика” (див.: „Дзеркало життя”. 2006. № 22. 10 червня) можна сформулювати основні, засадничі принципи журналістської праці, скласти зразковий професійний портрет працівника засобів інформації, і ці спостереження будуть сучасними. Редактор, видавець, кореспондент численних українських та іншомовних видань, що „тягнув газетярську лямку” „журналістської панщини”, І. Франко першим на Україні виробив національну концепцію журналістики і журналістської творчості з урахуванням кращих здобутків тогочасної світової і насамперед слов'янської журналістики (він друкувався в польських, чеських, російських, німецьких та ін. виданнях). О. Сербенська констатує: „Іван Франко залишив порівняно невелику кількість спеціальних досліджень з журналістики. Його чіткі позиції в трактуванні багатьох питань, що стосуються якраз цієї важливої для життя українського народу соціально-політичної сфери, містяться у численних літературно-критичних статтях, у листах. Погляди І. Франка на журналістику як особливий вид суспільної діяльності, його трактування особистості, що займається газетно-публіцистичною і публіцистичною діяльністю, його наукові погляди про взаємини мов у цій галузі мають величезне значення для правильного розуміння різних питань пресознавства” [16, с. 157].

Спробуємо подати перелік вимог, які І. Франко ставив до журналіста і його матеріалів:

- 1) говорити про все широко, правдиво, коли є потреба, то й гостро, але без образ;
- 2) сміливо визнавати правду і обстоювати свої переконання;
- 3) пам'ятати, що хворобою духу є брак свіжих думок, брак віри в себе самих і в своє діло;
- 4) не бути прив'язаним до традиції і шаблону; мати сміливість і вміння шукати нових доріг, проявляти свою індивідуальність;
- 5) бути компетентним у справах, про які пишеш, адже це безпосередньо впливає на мовотворчість журналіста;
- 6) не бути доктринером, тобто не забезпечувати доктрини влади, бо за цим не видно живих людей і їхніх живих інтересів;

7) не допускати до праці в газеті людей непорядних, зарозумілих, пихатих, бо такі люди „ширять тупоумство і варварські способи думання, шаблонність і пусту фразеологію замість дійсної обсервації життя” (І. Франко. Т. 37. С. 289);

8) не приймати без критики, тобто аналізу, жодного слова;

9) не бути апатичним, байдужим до громадських справ;

10) не фарисействувати, не кривити душею, не писати протилежного до того, що журналіст визнає поза газетою (за матеріалами [10]).

О. Сербенська зазначає: „Франко один з перших в українському письменстві подав образи журналістів, вникав у „внутрішнє „я” тих, „хто брався діагностувати хвороби соціального організму, цього по суті нового дня україністики виду діяльності, повинен був говорити про політичні конфлікти, вказувати шляхи до правди. Журналістика волею обставин була для Франка сферою діяльності, яку він пізнав всебічно, публіцистика – станом його душі” [10, с. 173]. У ХХІ столітті українська журналістика вже давно не новий вид діяльності, але, на жаль, діагноз одній і тій же хворобі сучасного соціального організму ставить різні, шляхи до правди вказує відповідно до того, „правду” котрої сторони політичного конфлікту обирає і якими є доктрини цієї сторони. Іван Франко виробив теоретичні засади становлення, функціонування і розвитку журналістики, газетної публіцистики. Головними мотивами його журналістської діяльності в тодішніх умовах і бездержавності, на думку О. Сербенської, були: „... прагнення реалізувати духовно багату, небуденну особистість, знайти трибуну для проголошення і захисту своїх ідей; розвинути функціональні можливості національної преси і на засадах рівноправного партнерства вписати українців в історію європейської пресової культури. І все це йшло у руслі наполегливого пошуку певного естетичного ідеалу національної преси. Ідеалу, який маніфестував би можливості, а також прагнення найкращої частини української інтелігенції і був би сприйнятий народом чи його соціальними верствами” [10, с. 178]. Чи міг думати І. Франко, що в умовах державності „трибун” буде багато, але так само різноголосих; ідей буде багато, але жодна з них не отримає всенародної підтримки, бо не матиме справді незалежницького національного ґрунту; що естетичний ідеал не спиратиметься на національні традиції, а підхоплюватиме розтлінні чужинецькі звичаї; що в контексті європейської пресової культури Україна не звучатиме українською мовою...

А саме мову І. Франко вважав гарантом здорового розвитку української преси. Знавець багатьох слов'янських і неслов'янських мов, він не був у мовному питанні педантом, але виступав проти недбальства і казуїстики і справедливо вважав, що “боротьба за правопис, за мову, звичаї, обряди... завжди мала глибший політичний підклад” і становила певні етапи, що вели до останньої інстанції – „боротьби о народ і його душу”. На глибоке переконання критика, здоров'я мови народу забезпечують висока національна самосвідомість, набутки цивілізації” (І. Франко. Т. 41. С. 64-65) [10, с. 183]. Сьогодні ще один етап переживає боротьба за державну українську мову. І це та ж боротьба за народ і його душу. Такий же складний етап, як в умовах австро-угорської німецько- і польськомовної практики значної частини української спільноти. Відмінність лише в тому, що сучасна російськомовна практика має серед своєї значної частини української спільноти значну частку політичної т. зв. еліти, яка володіє важелями амбіцій. Українська ж преса надто мало робить для того, щоб виховувати суспільство в мовному питанні відповідно до історичної правди.

Іван Франко вважає, що „само життя найліпше диктує, що і як писати” журналістові, однак, це мусить бути до газет „придатна річ”. Пізніше І. Огієнко у 20-30-ті роки ХХ ст. у статті „Як писати для широких мас” повторить настанови І. Франка, що писати треба „живою мовою в легкій і принадній формі” (І. Франко. Т. 45. С. 191). Франко критикував шаблонність мислення і мовлення, схоластику і догматизм висловлень, дилетантизм і багатослів'я, і в цьому вбачав не лише низький рівень мовленнєвої культури, а й значне соціальне зло, яке можна подолати за умови, коли журналіст, чи будь-хто з мовців, буде думати своєю рідною мовою і передавати нею свої думки. Письменник і публіцист застерігав від менторського тону в матеріалах – журналіст не повинен допускати високого, повчального, „пророцького” тону у „розмові” з читачем, бо така манера спілкування драгує і відштовхує читача. Ще раз зачитуємо одного із дослідників теми „Франко як журналіст” О. Сербенську: „Мову преси і мовотворчість журналіста Франко розглядав у контексті політичного і соціально-культурного розвитку суспільства. До мови газети Франко-теоретик і практик журналістики підходив, з одного боку, як до засобу надати текстам певної форми, з другого, – як до ефективного способу „будити пізнання політичних справ”, виховання національної

самосвідомості і „плекання” душі народу. Розуміння того, що „часописна мова” повинна не тільки інформувати, забезпечувати функцію впливу, а й *сприяти розвиткові висококультурної мови, мови цивілізованого народу* (виділено нами. – О.Ж.), безперечно, належить до здобутків історії українського медіазнавства” [10, с. 193].

Важливість цього здобутку, цих завдань засобів масової інформації, сформульованих видатним публіцистом, і через понад 100 років усвідомлюють теоретики і практики медіазнавства, зокрема Львівського університету, в чому переконують публікації збірника науково-методичних праць „Телевізійна й радіожурналістика”. Зупинимось на деяких проблемах, порушених львівськими авторами.

Багато й серйозно пише про стан справ у медіапросторі в аспекті його мовного вираження В. Лизанчук. Його публікації у зазначеному збірнику, а також у журналі „Журналіст України” – це буквально волення досвідченого журналіста до влади і до колег звільнити медіапростір від чужинецької мовної агресії. „Потенціал невмирущості нації, – вважає В. Лизанчук, – завжди містився в інформаційному феномені, незнищенності, утвердженні рідного слова в найширшому його значенні для суспільного розвитку” [8, с. 12]. Мабуть, ті, хто заповнює медіапростір продукцією, яку не можуть зажити свідомі саме такої функції ЗМІ, на те й розраховують, щоб інформаційний феномен змінив свій зміст із націєтворчого на денационалізаційний. Так, мова завжди втілює в собі своєрідність свого народу, але нині ця своєрідність нерідко зраджується, і може настати час, коли вона залишиться у словниках і текстах класичної літератури.

В. Лизанчук гідно продовжує розвивати основоположні для журналістики настанови Івана Франка щодо того, що „кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки дає можливість, з одного боку, вислати в себе всі культурні елементи сучасності, значить збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, *не тратячи при тім свого основного типу* (виділено нами. – О.Ж.) і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору” (І. Франко. Т. 37. С. 207). Дехто із журналістів захоплюється першою частиною настанови – мова повинна вбирати в себе всі культурні елементи сучасності, – але забувають застереження, що при цьому мова не повинна втрачати свого основного типу, який сьогодні можна знайти все у тому ж народному говорі. Так, „у культурі все плинне, в ній немає і не може бути повної завершеності, усталеності” [8, с. 9], але ж не може – не повинно! – бути й занедбування того, що у свій час було завершеним і усталеним. В унісон з І. Франком читаємо у В. Лизанчука: „Поряд із тяжінням до традиціоналізму, культура водночас прагне до оновлення, до породження нових форм і структур. І ця вічно рухлива, динамічна картина аж ніяк не виключає важливої ролі традиції, духовної спадковості, творчих зв’язків між поколіннями” [8, с. 9-10]. Шкода, що молоде покоління журналістів нерідко біжить „перед возом”, не „оглядаючись на задні колеса”, не дбаючи про спадковість журналістських традицій, не переймаючи школи корифеїв, не прислухаючись до народного говору (не діалекту, а мовлення людей, не заангажованих „модою”). В. Лизанчук дає настанову таким молодим працівникам пера: „Інформація як духовно-національна вартість у демократичному суспільстві повинна пульсувати по вертикалі – від покоління до покоління – і по горизонталі – на рівні одного покоління” [8, с. 11].

У навчальних посібниках для студентів, що обрали журналістський фах і розуміють, що це, як казав А. Москаленко, не професія, а спосіб життя, їх наставники рекомендують особливу увагу звернути на мову тих засобів інформації, в яких вони працюватимуть, бо без мовної майстерності неможливо оволодіти майстерністю публіцистичною [див. 6, с. 3].

І знову ж, на жаль, як і сто років тому, українську мову треба наполегливо утверджувати – в освіті, культурі, журналістиці; дискутувати з дипломованими анальфабетами про її самодостатність і величезний творчий потенціал. Здавалося б – що тут дискутувати! Та де їм, манкуртам, угомонитися, якщо мікроб меншовартості просякнув не в одне їхнє покоління. Ще І. Франко писав: „Але ж щоб говорити про мову, її часові і місцеві переміни, про еволюцію її звуків, флексії і синтакси, треба знати хоч елементи граматичної науки... Щоб судити про мову народу, розкиданого на таким просторі, як український, треба насамперед знати про мову в усіх її відмінах і відтінках, знати її історичні переходи на їх сліди в сучасній мові, бо інакше всякий осуд буде балаканням сліпого про кольори” [37, 244]. А якщо сучасні сліпці ще й зухвали, і якщо їх балаканину транслює телебачення і друкують такої ж орієнтації сучасні газети, можливості (через регіональну інформаційну політику) знайомитись з аргументованими альтернативними поглядами на роль державної мови, то проблема не лише не зникає, а й обростає шкаралущею антиукраїнськості.

Львівські журналісти, зокрема В. Лизанчук, прагнуть науково обґрунтувати причини і можливі наслідки мовної агресії у медіапросторі України. О. Білянська пише: „Витіснення на периферію однією мовою іншої, відверті і підступні заходи, щоб зробити державну мову неприродною, безперспективною – такими є завдання мовної агресії, яка виникає внаслідок багатьох причин, основними з яких є: багатосферність функціонування недержавної мови, русифікованість частини українців і мовна стійкість іноземців; недостатня увага владних структур до проблем функціонування української мови” [2, с. 111]. Дослідниця на конкретних фактах суспільного життя, а також практики друкованих і технічних ЗМІ усіх форм пояснює форми мовної агресії, спостережені в 2003 році:

- російське та західне друковане слово стає домінуючим на інформаційному ринку;
- у побуті менш виразними стають ознаки українськості, реальною є мода на „євроодяг”, „єврокухню”, „євродискотеку” тощо;
- помітна іномовність української естради (рідну мову занедбали, а російську та англійську так студіюють за одним-двома текстами, що можна повірити в їхній білінгвальний талант. – О.Ж.);
- українська і російська мови у телепрограмах без жодних на те підстав подаються у змішаній формі [2, с. 111-112].

Іноді гордість за діяльність Олега Скрипки з його колядою у Франції і „Країною мрій” на українських просторах переходить у глибокий смуток від того, що митець працює з одностудійцями, а ті, кого він прагне привести в омріяну країну, сліпо і глухо продовжують домагатися статусів і „прав” для чужих мрій, чужих інтересів. І в 2009 гостро ставиться питання: „Чи є українським інформаційний простір України?”

Сьогодні на телебаченні спостерігається „тотальність розважального”, яке стало „піарзоною нездорової ринкової конкуренції”. Інтелектуалів з медіа витісняють політики, журналістика стає частиною піар-технологій та шоу-бізнесу, її громадянська місія розчинилася сенсаційністю. Усі ці тези, як і жаргонізм „джинса”, вибрані нами із матеріалів видання „Журналіст України”. Досвідчені, чесні журналісти б’ють на сполох – у ЗМІ шириться груповий конформізм, тобто пасивне, пристосовницьке підкорення готовим стандартам, нормам і правилам поведінки. І як же імідж як основний інструмент у журналістській практиці? Адже „журналіст повинен бути моральним і в аморальному суспільстві”!

Ці проблеми не залишаються без уваги викладачів Львівського університету і його випускників, творчих працівників ЗМІ. Наприклад, Ю. Морайко за власним досвідом телевізійного журналіста визначає складові високоякісної телевізійної продукції. В аспекті викладеного попереду наведемо такий висновок цього автора про один складник телематеріалів: „Мелодійність, благозвучність мови, її ритмічний малюнок – це дуже важливі якості літературної мови, які набувають особливої цінності на телебаченні, – там, де, оживаючи, слово звучить; ... зоровий образ, створений телебаченням, потребує підкріплення зображення словом, яке активізує сприймання, поглиблює його, дає глядачеві матеріал для роздумів. ... Мова взагалі і слово зокрема є опосередкованим засобом, за допомогою якого ми пізнаємо і створюємо наш світ” [9, с. 134]. І це не декларативність, а твердження досвідченого практика. Залишається лише усвідомити, що це мають бути слова рідної мови, в українському телепросторі – українські слова (і це твердження не заперечує права громадян України переключати канали на інформаційні простори інших країн).

Пригадаймо настанови І. Франка щодо тону інформації, критики, оцінок і співвіднесімо їх з таким начебто банальним постулатом: „Голос – це те, що йде зсередини однієї людини та впливає на підсвідомість іншої. Голос – це показник індивідуальності людини, її характеру, настрою та фізичного стану” [3, с. 155]. О. Ваніна не дарма пише про значення для теле- і радіожурналістів голосу і манери говорити – сьогодні це неабияка проблема, бо жаргонізація, навіть вульгаризація, іншомовна експансія руйнують ритмомелодіку, фоностилістику української мови, спричиняють мовний цинізм, забрудненість і розбещеність, що руйнує моральні засади і медіа, і суспільства загалом.

Не менш важливою проблемою, що перебуває в полі зору львівських журналістів, є модерні інформаційні тенденції, до яких належать їх регіоналізація і глобалізація, що відбуваються паралельно. Глибоке осмислення перспектив цих тенденцій притаманне праці О. Хомин, хоч автор обмежилася аналізом впливу модерних інформаційних технологій на українське радіомовлення. Але загальна політична перспектива надання регіонам більших повноважень, обмеження впливу на них центру веде до таких же небезпечних наслідків, від яких застерігають аналітики, а саме: „Досліджуючи тенденції регіоналізації журналістики в контексті розбудови Української держави,

слід зауважити, що їхній надмірний розвиток може зашкодити формуванню державницької свідомості громадян України. Адже вже сьогодні (2002 рік. – О.Ж.) більшість аудиторії, читаючи місцеві видання, перебуває під їхнім впливом і отримує інформацію, яка „проходить” через сито регіональних інтересів. Останні, як відомо (тут О. Хомин посилається на результати опитування громадської думки Державної телерадіомовної компанії. – О.Ж.), коливаються від палкої і безумовної підтримки української державності на заході України аж до заперечення її самостійного існування в Криму” [12, с. 76].

Локальна залежність сучасної журналістики існує давно, а міжнародна залежність постала як наслідок глобалізаційних тенденцій у світі, особливо з розвитком супутникового телебачення. І саме глобалізація ЗМІ несе неабияку загрозу: „Найчастіше комп’ютерні системи, програми супутникового телебачення, які створені у розвинутих країнах, сприяють насадженню й утвердженню життєвих цінностей і стандартів колонізаторського характеру, уніфікації суспільної свідомості й, що найгірше, нівелюють етичні, національні й культурні особливості країн і народів” [12, с. 77]. Глобальні комунікаційні системи начебто й просвітлюють аудиторію, подаючи їй інформацію з усього світу, проте вони блокують цілісний, гармонійний розвиток національних систем культури, власних інтелектуальних сил народів. Загалом не заперечуючи входження України в міжнародний комунікаційний процес, автор зауважує про „певний стадіальний розрив у розвитку української журналістики та журналістики розвинених держав”, що призводить до засилля інформаційного простору другорядною продукцією, яка „нівелює національні особливості як української журналістики, так і суспільства загалом” [12, с. 85].

У цих умовах неабияк зростає значення особистості журналіста, наявності у нього тих фахових рис, про які писав у свій час І. Франко. Називаючи журналіста „силою, якій немає рівної у світі”, Л. Базюк характеризує мовну особистість тележурналіста, журналіста взагалі, як відповідальну за збереження українською мовою статусу державної, і за входження цієї мови в міжнародний медіа простір.

Такою є лише дециця тих проблем, які на всеукраїнському та регіональному рівнях порушують і практично вирішують спадкоємці Франкової, цебто львівської школи журналістики.

Література

1. Базюк Л. Штрихи до характеристики мовної особистості тележурналіста // Телевізійна й радіожурналістика: Зб-к науково-методичних праць. – Вип. 5. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 126-133.
2. Білянська О. Мовна агресія як антипод культури мовлення // Телевізійна й радіожурналістика: Зб-к науково-метод. праць. – Вип. 5. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 111-116.
3. Ваніна О. Значення голосу і манери говорити для теле- і радіожурналістів // Телевізійна й радіожурналістика: Зб-к науково-методичних праць. – Вип. 4. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 155-158.
4. Здоровега З.Й. Теорія і методика журналістської творчості. – Вид. 2. – Львів: ПАІС, 2004. – 263 с.
5. Капелюшний А.О. Енциклопедія афоризмів і крилатих фраз „Журналістика – це спосіб життя”. – Львів: ПАІС, 2004. – 575 с.
6. Качкан В.А., Лизанчук В.В. Особливості підготовки матеріалів для радіо і телебачення: Навч. пос. – Львів: ЛДУ, 1987. – 68 с.
7. Лизанчук В. Медіапростір в Україні та вплив засобів масової інформації на утвердження в суспільстві державної мови // Телевізійна й радіожурналістика: Зб-к науково-метод. праць. – Вип. 4. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 3-28.
8. Лизанчук В. Антиукраїнська агресія в інформаційному просторі України // Телевізійна й радіожурналістика. Зб-к науково-методичних праць. – Вип. 5. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 9-28.
9. Морайко Ю. Складові високоякісної телевізійної продукції (Із досвіду телевізійного журналіста) // Телевізійна й радіожурналістика: Зб-к науково-метод. праць. – Вип. 4. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 128-134.
10. Сербенська О. Мовний світ Івана Франка: Статті, роздуми, матеріали. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2006. – 372 с.
11. Темех Н. Вплив телебачення на становлення національних вартостей особистості // Телевізійна й радіожурналістика: Зб-к науково-методичних праць. – Вип. 4. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 33-37.
12. Хомин О. Модерні інформаційні тенденції та їхній вплив на українське радіомовлення // Телевізійна й радіожурналістика: Зб-к науково-метод. праць. – Вип. 4. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 75-86.